

Verzetsmuseum 9/11/18

Dank voor de uitnodiging hier te spreken en ik feliciteer Roel met zijn nieuwste boek. Het eerste boek dat ik van hem las, en lang in mijn boekenkast had liggen, gaat over de anarchist Kropotkin (1969). Met hem zal ik ook eindigen.

Dertig jaar geleden, op 7 oktober 1988, promoveerde Marion de Ras in de historische pedagogiek aan de Universiteit van Amsterdam bij Lea Dasberg met het proefschrift *Eros und weibliche Kultur : Mädchen im Wandervogel und in der Bündischen Jugend, 1900-1933*.

Deze doorwrochte studie handelde over de 'adoleszente Vorstufe der Frauenbewegung' en de roep om een 'Frauenreich'. Er ontstond, vooral bij haar feministische vriendinnen, grote opwinding. Deze vonden het onbegrijpelijk, onmogelijk en onaanvaardbaar dat feminisme verboden werd met het nationaalsocialisme. Het kón ook niet waar zijn, want het nationaalsocialisme was 100% slecht en het feminisme 100% goed. De discussie liep hoog op, waarbij de feministische uitgeverij De Bonte Was en ook de Groene Amsterdammer de jonge doctor door het slijk haalden. Marion de Ras, die nota bene cum laude promoveerde, ging haar heil verder in het buitenland zoeken en werd hoogleraar genderstudies en sociologie in Nieuw Zeeland en later in Duitsland.

Die discussies hadden ook plaatsgevonden in Duitsland, waar bijvoorbeeld het adagium Jugend leitet Jugend in de Hitlerjugend onderwerp van onderzoek was, maar ook of meisjes in de Bund Deutscher Mädel zelf iets te zeggen hadden.

Klaus Theleweit had tien jaar eerder met zijn *Männerphantasiën* (1977) menigeeen op de gevoelige pik getrapt en Klaudia Koonz deed datzelfde tien jaar later met *Moeders in het vaderland. De vrouw en het gezin in Nazi-Duitsland* (1987).

Vrouwen waren slachtoffer van het Nazisme, punt. Dat ze wellicht ook andere rollen speelden, behoorde decennia lang tot de onmogelijkheden. Dat betekende natuurlijk ook dat onderzoek naar vrouwen en verzet heel laat op gang kwam; je kunt niet én slachtoffer én held zijn. En dader natuurlijk helemaal niet.

Het is interessant om de discussie van de afgelopen weken te zien over de zogenaamde moffenmeiden, die niet alleen kaalgeschoren waren, maar nu ook verkracht zouden zijn. De naam moffenmeid houdt toch enigszinsaderschap in zich, lijkt mij, maar uit de eerste krantenartikelen moet ik begrijpen dat zij vooral slachtoffers zijn geweest.

De eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog werd er vooral over de heldendaden van de bezetting geschreven; over de drie grote stakingen, de verschillende verzetsgroepen en studies, vaak hagiografieën, over mannelijke verzetshelden. Verzetsvrouwen telden nog niet zo mee, op een paar uitzonderingen na.

Maar op het NIOD, toen RIOD geheten, werd wel degelijk aandacht besteed aan de foute kant; zo kwam er in 1946 al een studie uit over de ter dood veroordeelde én geëxecuteerde Max Blokzijl, NSB-propagandist en het zinnebeeld van 'fout' zijn. Andere processen ...

En op het RIOD-verlanglijstje stonden bij voorbeeld studies naar de geschiedenis van de SS en over Rost van Tonningen. Die zijn er ook gekomen, zij het vrij laat.

Kenmerkend is dat Loe de Jong in zijn prachtige televisieserie *De Bezetting* (1960-1965) Jan en alleman interviewde, maar geen foute Nederlanders.

In de BBC-serie *World at War*, 10 jaar na *De Bezetting*, komt de weduwe Rost van Tonningen wel aan het woord. Op advies van diezelfde Loe de Jong.

Verzet, verzet en nogmaals verzet, tot eind jaren zestig de roep om meer schakering steeds duidelijker werd. Ten eerste vroeg de naoorlogse generatie zich af wat hun vaders of moeders nu echt in de oorlog hadden gedaan. Ten tweede kwam ook de vraag op hoe het mogelijk was dat er met zoveel verzet toch zo weinig Joden waren gered.

Er ging wat veranderen, maar niet snel. Eerder langzaam, en de inaugurale rede van Hans Blom in 1983, getiteld *In de ban van goed en fout*, werd als omslagpunt gezien. Er was in de geschiedschrijving meer analyse vereist en minder goed-fout discussie, was zijn oproep. Ik heb daarna tientallen studies onder ogen gehad, waar in het voorwoord braaf naar Hans Blom werd verwezen, maar de schrijvers bleken zich er dan weinig van te hebben aangetrokken.

Er wordt nu meer over de NSB en andere organisaties geschreven, maar toch met mondjesmaat en in het begin vooral in lokale studies. De bibliotheek van het NIOD bevat veel scripties met als titel *De NSB in Alkmaar, Bodegraven of Meppel*; het hangt vaak van de geboorteplaats van de onderzoeker af. Stevige overzichtswerken bestaan er nog niet, met als spaarzame uitzondering de vuistdikke *Te Slaa en Klein*-studie. En dat is nog maar deel één van de NSB.

Een paar weken geleden verscheen de biografie over Rauter van Theo Gerritse en al weer drie jaar geleden een biografie over Seyss-Inquart door Johannes Koll. Maar dat waren externe daders, geen Nederlandse schurken.

Er wordt meer over vrouwen geschreven, maar vaak als 'vrouwen hebben ook in het verzet gezeten.' Veel over 'vrouwen die ook gecollaboreerd hebben', is er nog niet. In de twee delen *1001 Vrouwen* van Els Kloek zul je genoeg verzetsvrouwen vinden, maar slechts een handjevol foute vrouwen. Wendy Lower zette met *Hitler's Furies: German Women in the Nazi Killing Fields* (2013) dan ook duidelijk iets neer.

NSB'ers zijn bij voortduring neergezet als reactionaire sukkels, die nergens goed voor waren, behalve voor ernstige collaboratie met de Duitse invaller.

Maar Mussert had toch als hoofdingenieur zijn succesvolle carrière kunnen doorzetten? Maar nee; hij koos vol revolutionair vuur voor een volstrekt ongewis avontuur, dat hem uiteindelijk de kop zou kosten.

En Meindert Rost van Tonningen had gewoon in Wenen kunnen blijven, waar hij een prachtfunctie namens de Volkenbond bekleedde. Ook hij koos voor het avontuur en ging ver in salaris achteruit, waarbij zijn moeder hem moest ondersteunen.

En dames als Florrie Heubel en Julia op ten Noort bevochten zelfstandig hun plaats in een mannenwereld. Eerstgenoemde moest eind 1940 na haar huwelijk met Rost van Tonningen al haar functies neerleggen; toen ik dat decennia geleden las, had ik zowaar medelijden met haar.

Julia op ten Noort heeft het eigenlijk handiger aangepakt; door ongehuwd te blijven, kon zij verder komen in de mannelijke Naziwereld.

Terug naar Kropotkin; ik begon met hem en zal ook met hem eindigen. Net als Julia op ten Noort was hij van adel en net als Julia kwam hij in opstand tegen zijn eigen milieu. Hij ging naar uiterst links en Julia naar uiterst rechts. Ik ben er zeker van dat Roel nog steeds liever bij Kropotkin uitkomt dan bij Julia, waarover nu een fascinerend boek voor ons ligt.